

Η πόλη: Ένας χώρος για τις γυναίκες;

της Ντίνας Βαϊου

Η πόλη είναι κεντρικό στοιχείο στην αντίληψη της δυτικής σκέψης για τον πολιτισμό, μέρος της ετυμολογίας του. Αρκεί να θυμηθούμε ότι ακόμη και αυτή η διάκριση σε πολιτισμένους και βάρβαρους λαούς ήταν μια διάκριση με κριτήριο την εγκατάσταση σε πόλεις και τη συνακόλουθη συγκρότηση της ιδιότητας του πολίτη. Ταυτόχρονα η πόλη αποτελεί πλαίσιο καθημερινής ζωής εκατομμυρίων ανθρώπων και πεδίο επιστημονικής και φιλοσοφικής ενασχόλησης, στα πλαίσια του οποίου έχουν διαμορφωθεί πολλαπλές θεωρητικές προσεγγίσεις και ερμηνείες.

Η πόλη εμπεριέχει πολλά επίπεδα/στρώματα σημασιών. Σ'αυτή την εισήγηση δεν εξετάζεται απλώς ως φυσικό κατασκευάσμα ή ως διοικητική ενότητα, αλλά ως μέρος των κοινωνικών σχέσεων μέσα στις οποίες αναπτύσσεται και οι οποίες συνεχώς απο-συντίθενται και αναπαράγονται στη διαδικασία ανάπτυξής της. Η πόλη, και ο χώρος γενικότερα, κατευθύνει και οργανώνει κοινωνικές σχέσεις, στο βαθμό που διαιρεί την καθημερινή ζωή σε ιδιωτική και δημόσια σφαίρα και προσδιορίζει τις θέσεις που καταλαμβάνουν συγκεκριμένα άτομα και ομάδες (Boys, 1984, Grosz, 1992). Η πόλη, με την μορφή και τη δομή της, συμβάλλει στην εσωτερικευση κοινωνικών κανόνων και προσδοκιών και έτσι αποτελεί ένα σαφές πεδίο παραγωγής και διακίνησης εξουσίας (συγκρότησης σχέσεων εξουσίας).

Ως εμπειρία, περιβάλλον, έννοια, η πόλη κατασκευάζεται μέσα από πολλαπλές αντιθέσεις/διχοτομίες:

Η Ντ. Βαϊου είναι επικ. καθηγήτρια στο Τμ. Αρχ/ων ΕΜΠ.

φυσικό - αφύσικο, πόλη - ύπαιθρος, μονολιθικό - κατατμημένο, δημόσιος χώρος - ιδιωτικός χώρος, πολιτική - ιδιωτική ζωή. Αυτές οι αντιθέσεις μεταφέρουν στην ανάλυση της πόλης τους δυϊσμούς που η ανδροκεντρική σκέψη και πρακτική προβάλλει ως αναγκαίους ή/και ως γεγονότα: πολιτισμός - φύση, λογικός νους - προ-λογικό σώμα, αντικειμενικότητα - υποκειμενικότητα, δημόσιο - ιδιωτικό (Harding, 1986). Πίσω από αυτές τις αντιθέσεις βρίσκεται η μόνιμη αντίθεση ανδρικό - γυναικείο. Το ανδρικό συνδέεται με το πρώτο σκέλος των αντιθέσεων, το γυναικείο με το δεύτερο, κατασκευάζοντας / αναπαράγοντας συμβολισμούς φύλου, ταυτότητες φύλου και καταμερισμούς εργασίας κατά φύλο.

Πολύ σχηματικά, η ανάλυση και οι θεωρητικές προσεγγίσεις για την πόλη έχουν ως τώρα επικεντρωθεί σχεδόν αποκλειστικά στη μία πλευρά αυτών των διχοτομιών, ενώ οι αναφορές στην άλλη είναι σπάνιες και έμμεσες. Οι διαιρέσεις δεν είναι προφανώς απόλυτες, αλλά είναι σαφείς και αναγκαστικές. Στηρίζονται στις δραστηριότητες και την εμπειρία στην πόλη των ενήλικων ανδρών και υποβαθμίζουν τις αντίστοιχες των γυναικών, αναπαράγοντας έτσι ιεραρχίες φύλου και τρόπους προσέγγισής τους. Γιατί σ'ένα σχήμα δίπολων, οι δύο πλευρές δεν αξιολογούνται το ίδιο. Η μία καταλαμβάνει τη δομικά κυρίαρχη θέση και καθορίζει την άλλη μέσω άρνησης, αποδίδει στην άλλη όλα όσα δεν είναι η ίδια (Grosz, 1987).

Οι φεμινιστικές κριτικές, που έχουν ήδη μια ιστορία 20 χρόνων, επικεντρώθηκαν, τουλάχιστον αρχικά, στην προσπάθεια να κάνουν ορατή την «άλλη πλευρά» των διχο-

τομιών - αυτήν που ταυτίζεται με τις γυναίκες και γίνεται αντιληπτή ως «άλλη». Μόνο σε πολύ πρόσφατες εργασίες αντικρούονται / ανασκευάζονται οι ίδιες οι διχοτομίες, ως φτωχή αναπαράσταση των εμπειριών των γυναικών (και των ανδρών) και ως θεωρητικό πλαίσιο που περιορίζει την ανάλυση και ερμηνεία του αστικού φαινομένου (δες, μεταξύ πολλών, Little et al 1988).

Η ανακίνωση αυτή αποτελεί μια συζήτηση πάνω στις έννοιες του «ιδιωτικού» και του «δημόσιου», του «γυναικείου» και του «ανδρικού», στην πόλη. Το ιδιωτικό και το δημόσιο, ο οίκος και ο δήμος, δεν είναι μόνο χωρικές έννοιες. Το δημόσιο αναφέρεται στο δημόσιο χώρο της πόλης αλλά και στους κοινωνικούς θεσμούς και σχέσεις που τον προσδιορίζουν και συγκροτούνται μέσα σ'αυτόν (εργασία, εκπαίδευση, αναψυχή, πολιτική,...). Το ιδιωτικό είναι ο αντίποδας του δημόσιου, το ανώνυμο, το καταφύγιο όσων τους έχει απαγορευθεί το δημόσιο, ο τόπος και ο χρόνος «απόδρασης» από την ένταση του δημόσιου.

Οι έννοιες αυτές καθόρισαν τη μορφή των σύγχρονων πόλεων, τους τρόπους προσέγγισης και ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης, τους τρόπους παρέμβασης στις πόλεις. Ταυτόχρονα αποτελούν υποθέσεις που στηρίζονται σε, και αναπαράγουν, κατά φύλο διακρίσεις στην κοινωνία και στο χώρο, όπως θα προσπαθήσω να δείξω μέσα από τρία αποσπασματικά παραδείγματα από την ιστορία των πόλεων.

1. Οίκος και δήμος

Στην αρχαία Ελληνική πόλη - κράτος οι γυναίκες είναι περιορι-

σμένες στον ιδιωτικό (οίκος) και αποκλεισμένες από το δημόσιο χώρο (δήμος), ο οποίος ταυτίζεται με τους άνδρες. Ο εγκλεισμός είναι στοιχείο της ανδρικής στρατηγικής του γάμου, μιας στρατηγικής που εξασφαλίζει την απόκτηση νόμιμων απογόνων. Οι γυναίκες είναι κτήματα των ανδρών μέσα στην οικογένεια. Στο δήμο/ δημόσιο χώρο δεν αναφέρονται ούτε καν τα ονόματα των γυναικών (με εξαίρεση τις εταίρες και τις παλλακίδες) (Μισίου, 1993).

Οι γυναίκες είναι αποκλεισμένες από το δημόσιο χώρο σε μια κοινωνία όπου ο αποκλεισμός αυτός είναι η έσχατη διάκριση. Ένα ανθρώπινο ον δεν υπάρχει πραγματικά παρά μόνο αν συμμετέχει στο δημόσιο, αν είναι πολίτης - όχι μόνο τυπικά αλλά και ουσιαστικά, συμμετέχοντας δηλαδή στη συγκρότηση του δημόσιου - αν δεν είναι αποκλεισμένο στον περιορισμένο και σκοτεινό χώρο του ιδιωτικού (παρ' όλο που αυτός είναι συχνά θερμός και οικείος). Η ταύτιση με το ιδιωτικό, ο αποκλεισμός από το διάλογο και τη διαχείριση των κοινών, είναι ένα είδος ακρωτηριασμού (Collin, n.d.).

Η συγκρότηση του «δημόσιου» προϋποθέτει αποκλεισμούς (γυναίκες, ξένοι). Όμως η παρουσία και συμβολή των γυναικών θεωρείται αναγκαία και δεδομένη για τη λειτουργία του, τόσο σε καθημερινή βάση όσο και από γενιά σε γενιά. Στην Αθηναϊκή πολιτεία ήταν σαφές αυτό και για τις τρεις κατηγορίες γυναικών: οι σύζυγοι για τη διαχείριση του οίκου και την απόκτηση νόμιμων απογόνων, οι παλλακίδες για την περιποίηση του σώματος, οι εταίρες για την ευχαρίστηση των ανδρών. Έτσι μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά ο δημόσιος χώρος, η δημοκρατία των ανδρών-πολιτών για την οποία γράφτηκε η ιστορία.

2. Ιδιωτική σφαίρα και βιομηχανία

Στις Ευρωπαϊκές πόλεις του 19ου αιώνα, η βιομηχανική επανάσταση

φέρει θεμελιώδεις αλλαγές. Η γρήγορη αστικοποίηση και η μαζική συγκέντρωση πληθυσμού σε πόλεις οδηγεί σε φαινόμενα πρωτόγνωρα, που ταυτίζονται με την πόλη και ανάγονται στην ανάπτυξή της. Στις χώρες που αναπτύσσονται βιομηχανικά, διαμορφώνεται μια πολύ έντονη συζήτηση γύρω από τα «προβλήματα της πόλης» και τους τρόπους με τους οποίους η κοινωνία (δηλαδή η αστική τάξη) μπορεί να παρέμβει σ' αυτά.

Η συζήτηση αυτή χαρακτηρίζεται από μια έντονη αντίθεση στην πόλη, η πόλη συνδέεται με ένα νέο σύστημα κοινωνικής ζωής, εξ ορισμού φαύλο. Η ακολασία, η αθεΐα, η σεξουαλική ελευθεριότητα, η ανηθικότητα ταυτίζονται με τη ζωή στην πόλη. Στην πραγματικότητα όμως οι γυναίκες υπόκεινται στην κριτική αυτή. Οι γυναίκες - εκείνες που έχουν «πέσει», αλλά και όλες οι άλλες - είναι ανήθικες, άθες, ακόλαστες (Wilson, 1991).

Το πρότυπο διαμορφώνεται από τις αντιλήψεις για τις γυναίκες της αστικής τάξης: αεργία και ταύτιση με τον ιδιωτικό χώρο (βλ. και Βαρίκα, 1985). Η αεργία των γυναι-

κών ήταν ένδειξη status για τους άνδρες. Στον ιδιωτικό χώρο, οι γυναίκες έπρεπε να διαμορφώνουν ένα καταφύγιο, για την άνεση, την ανάπαυση και ειρήνη των ανδρών, σε αντίθεση με την πολύβουη και γεμάτη ζωντάνια πόλη, όπου οι άνδρες διαπραγματεύονταν / καθόριζαν την (οικονομική, κοινωνική, πολιτική) ζωή.

Η πόλη, το δημόσιο, είναι απειλητικό περιβάλλον για τις γυναίκες, χώρος μισρός, αβέβαιος, αποπροσανατολιστικός, αφού μια ενάρετη γυναίκα δεν μπορεί να διακριθεί από κάποια που έχει «πέσει». Έτσι οι γυναίκες αποκλείονται από αυτόν (με συναίνεση ή καταναγκασμό) ή τον προσπελαίνουν πάντα με συνοδεία και σε συγκεκριμένα τμήματά του: πάρκα, όπερα, πολυκαταστήματα. Σ' αυτούς τους χώρους η παρουσία των γυναικών δημιουργούσε μια ιδιαίτερη διαφορούμενη ατμόσφαιρα: δημόσιοι χώροι που στόχευαν στην οικειότητα της ιδιωτικής σφαίρας, χώροι όπου οι γυναίκες μπορούσαν να δουν και να τις δουν, πάντα υπό επιτήρηση, επιβεβαιώνοντας την κοινωνική θέση των ανδρών «τους».

Το πρότυπο της αεργίας και της ταύτισης με τον ιδιωτικό χώρο δεν μπορούσε να έχει ανταπόκριση στην καθημερινή εμπειρία της πλειοψηφίας των γυναικών. Για τις περισσότερες γυναίκες, η ζωή στην πόλη ήταν ασταμάτητη σκληρή δουλειά, στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο χώρο. Οι ευκαιρίες ήταν πολύ περιορισμένες μια και ελάχιστοι κλάδοι και επαγγέλματα ήταν ανοιχτά στις γυναίκες. Η πορνεία και η οικιακή εργασία με αμοιβή αποτελούσαν πολύ συνηθισμένες διεξόδους (ταύτιση με τα στερεότυπα) (Whitelegg et al, 1986).

Οι δυσκολίες ένταξης στο χώρο της εργασίας δεν αναιρούν το γεγονός ότι οι γυναίκες πήγαιναν στις πόλεις και με θετικά κριτήρια: ευκαιρίες για εργασία αλλά και απόδραση από τους περιορισμούς του αγροτικού χώρου. Και είναι γεγονός (αν και ξεχασμένο στο περιθώριο της ιστορίας) ότι σε κάποιους κλάδους της βιομηχανίας - και σε κάποιες περιοχές και πόλεις, των οποίων η παραγωγική δομή στηρίζεται σ'αυτούς, το βιομηχανικό προλεταριάτο είναι γυναικείο. Η βιομηχανική παραγωγή και η ανάπτυξη των συγκεκριμένων πόλεων στηρίζεται στις γυναίκες.

Κατά τους κοινωνικούς αναμορφωτές της εποχής, που γράφουν για την πόλη και τα προβλήματά της, η ζωή στην πόλη, ιδιαίτερα όταν συναρτάται με την έξοδο των γυναικών στο δημόσιο χώρο, ανατρέπει τη «φυσική τάξη» της οποίας κεντρικός μοχλός είναι οι γυναίκες στον ιδιωτικό χώρο. Οι γυναίκες κατηγορούνται για την ανηθικότητα της εργατικής τάξης - που δεν υπακούει στα πρότυπα ζωής των αστών - και ο έλεγχος τους είναι πρωταρχικός στόχος των προτάσεων για την πόλη, που διατυπώνονται από διάφορες πλευρές: έλεγχος όχι μόνο με συμβολικούς αποκλεισμούς, αλλά και με την απειλή ή την άσκηση βίας (ο φόβος της βίας στο δημόσιο χώρο).

Κατά τον Engels, η εργατική οικογένεια έχει «αναποδογυρίσει», γιατί η γυναίκα τρέφει την οικογένεια,

ο άνδρας κάθεται στο σπίτι και φροντίζει τα παιδιά, σκουπίζει το δωμάτιο και μαγειρεύει. Αυτό το θεωρεί ως παράφρονα κατάσταση. Παρ' όλο που κατακρίνει την εξουσία των ανδρών πάνω στις γυναίκες, οι απόψεις του για τη ζωή στις βιομηχανικές πόλεις απηχούν το φόβο της εποχής μπροστά στην ενδυνάμει ανεξαρτησία των γυναικών που δούλευαν στα εργοστάσια.

Μπροστά στην πρόκληση των αλλαγών, οι προτάσεις για την πόλη καθορίζονται, ανάμεσα σε άλλα βέβαια, από ένα φόβο μπροστά στην πιθανή ελεύθερη έκφραση της σεξουαλικότητας των γυναικών, που πρέπει με κάθε τρόπο να ελεγχθεί. Οι γυναίκες δεν μπορούν να αποκλειστούν εντελώς από το δημόσιο χώρο, αλλά η παρουσία/συμμετοχή τους σ'αυτόν είναι υπό όρους και με τον περιορισμό προτύπων και εικόνων που δεν ανταποκρίνονται στην καθημερινή εμπειρία τους. Γυναίκες αποκλεισμένες στον ιδιωτικό χώρο και δημόσιες γυναίκες, άγγελοι και θύματα, είναι στερεότυπα που συσκοτίζουν την ποιικιλία στις ζωές των γυναικών στη βιομηχανική πόλη.

3. Προάστια και πόλη

Η ανοικοδόμηση των πόλεων μετά τον Β' ΠΠ ακολούθησε ιδέες σχεδιασμού, κεντρικό στοιχείο των οποίων ήταν η αντίληψη για έναν αυστηρό καταμερισμό της εργασίας κατά φύλο. Σ'αυτόν οι γυναίκες έχουν μόνο οικογένεια και οικιακές ασχολίες και όχι επάγγελμα, ενώ οι άνδρες έχουν μόνο καριέρα και όχι οικογένεια. Είναι προφανές ότι οι διαφορές κοινωνικής τάξης, φυλής, εθνικότητας διαφοροποιούν σημαντικά τον ορισμό και τη σημασία αυτού του καταμερισμού. Όμως ο καταμερισμός της εργασίας, και οι αναπαραστάσεις φύλου που συνδέονται με αυτόν, απόκτησε και πολύ αυστηρές γεωγραφικές/χωρικές διαστάσεις, μέσα από τα προγράμματα και τις πολιτικές στέγασης που αποτέλεσαν κεντρική συνιστώσα του κράτους προνοίας.

Στις βιομηχανικές χώρες, αυτές

οι πολιτικές σήμαιναν, σχεδόν αποκλειστικά, μεγάλα συγκροτήματα κατοικιών και οικοδόμηση νέων προαστίων, απομονωμένων από την πόλη και αποκαθαρωμένων από τις απρογραμμάτιστες εκφάνσεις της ζωής και την αυθόρμητη συγκρότηση κοινοτήτων και δικτύων επικοινωνίας. Στις νέες αυτές περιοχές αποκλειστικά κατοικίας μόνο στήριγμα έμενε η οικογένεια, δηλαδή οι γυναίκες - νοικοκυρές. Η ανάγκη ύπαρξής τους σε κάθε σπίτι αναπαραγόταν από αυτούς τους τρόπους ανάπτυξης της πόλης.

Η σφαίρα του ιδιωτικού αναπτύχθηκε σε συνάρτηση με τις ιδεολογίες για την ιδανική οικογένεια και την αποτελεσματική διαχείριση του νοικοκυριού από τις γυναίκες. Ρόλος τους ήταν να καταναλώνουν αγαθά που συμβόλιζαν την «οικογενειακή ευτυχία» - και ταυτόχρονα διεύρυναν την καπιταλιστική αγορά και συνέβαλαν στην ανάπτυξη της βιομηχανίας (Hayden, 1980α&β, 1984). Η πλήξη των νοικοκυρών στα προάστια, το άμορφο, ανικανοποίητο της ύπαρξής τους είναι «το πρόβλημα χωρίς όνομα», που περνάει στις πρώιμες επεξεργασίες του φεμινιστικού κινήματος της δεκαετίας 1960 (δες π.χ. Friedan, 1963).

Σε άλλες χώρες (όπως π.χ η Ελλάδα) η εξασφάλιση στέγης αφέθηκε στις ατομικές/οικογενειακές δυνατότητες, μέσα κυρίως από την ανοχή του κράτους, παρά από την ενεργητική διατύπωση μιας πολιτικής για την κατοικία και την πόλη. Όμως κι εκεί η ανάπτυξη των πόλεων - μέσα από διαδοχικές ζώνες αστικοποίησης γύρω από την επίσημη πόλη (αυθαίρετα) - προϋπέθετε έναν ανάλογο καταμερισμό της εργασίας κατά φύλο και ένα αντίστοιχο σύνολο αναπαραστάσεων των γυναικών μακριά από την πόλη (Vaiou, 1992).

Οι γυναίκες βρέθηκαν παγιδευμένες στην ιδιωτική σφαίρα και στους ρόλους της αποκλειστικής νοικοκυράς πλήρους απασχόλησης, που αποτελούσε προϋπόθεση, ρητά ή έμμεσα διατυπωμένη, και ταυτόχρονα αναπαραγόταν μέσα από την

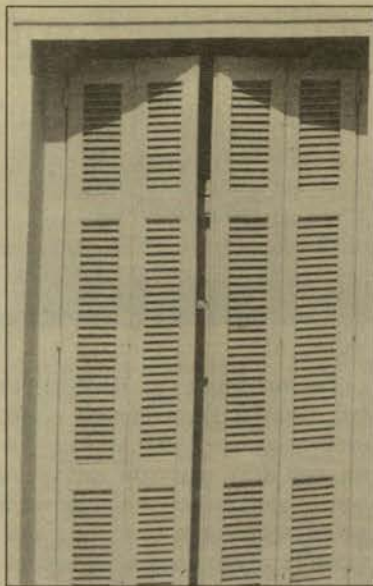
μεταπολεμική ανάπτυξη των πόλεων. Αυτό όμως συνέβη παράλληλα με τη μαζική έξοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, τη σταδιακή προσπέλαση του χώρου της πολιτικής, την ανάπτυξη ενός φεμινιστικού κινήματος που προσδιόριζε με άλλους όρους το δημόσιο και την παρουσία των γυναικών σ' αυτό.

Χώρος για τις γυναίκες;

Τα παραπάνω πολύ αποσπασματικά και επιγραμματικά παραδείγματα είχαν ως στόχο να επιστημονούν ότι η παρουσία των γυναικών στην πόλη χαρακτηρίζεται ιστορικά από μια αμφισημία: - Αμφισβήτηση ή αποσιώπηση αυτής της παρουσίας, πραγματικός και συμβολικός αποκλεισμός από το δημόσιο χώρο και ταύτιση με τον ιδιωτικό. - Ταυτόχρονα ενσωμάτωση στο δημόσιο χώρο με δυσμενείς όρους, μια θεώρηση της (αφανούς) παρουσίας και συμβολής των γυναικών ως αυτονόητης και δεδομένης.

Όμως, στην εμπειρία των γυναικών, οι χώροι, οι χρόνοι και οι σχέσεις διαπερνούν το σύνολο της καθημερινής ζωής στην πόλη και δεν μπορούν να «χωρέσουν» σε ανστηρές διχοτομικές διακρίσεις, όπως το ιδιωτικό και το δημόσιο. Τα χρονικά και γεωγραφικά όρια της δραστηριότητάς τους επικαλύπτονται και μετακινούνται, τείνουν να βρίσκονται στα «ενδιάμεσα» τέτοιων αναλυτικών κατηγοριών. Από αυτή την άποψη, οι διχοτομίες αποτελούν φτώχη αναπαράσταση των εμπειριών των γυναικών στην πόλη, του συνεχούς αγώνα τους να ζήσουν στην πόλη κρυμμένες/αποκλεισμένες, να επιβιώσουν πέρα από πραγματικούς και συμβολικούς περιορισμούς.

Οι ιδέες γύρω από την πόλη χαρακτηρίζονται, από πολύ παλιά,

από ένα φόβο προς τις γυναίκες στο δημόσιο χώρο, έναν αγώνα να ελεγχθεί η παρουσία τους σ' αυτόν (Wilson, 1991). Γιατί η ζωή στην πόλη δημιουργεί ένα χώρο όπου οι γυναίκες μπορούν να πειραματιστούν σε νέους ρόλους, να αμφισβητήσουν τη «φυσική τάξη», να διεκδικήσουν και να βγουν έξω από τις αναπαραστάσεις και τις υλικές δεσμεύσεις τους/μας. Ο χώρος του αποκλεισμού και της επιβίωσης «στα ενδιάμεσα» είναι ταυτόχρονα χώρος των κινητοποιήσεων, της απόκλισης, της τομής: το κουτί του θησαυρού, όπου συνυπάρχουν ο φόβος και η επιθυμία, ο καθημερινός αγώνας και η ευχαρίστηση, ο κίνδυνος και το καταφύγιο.

Νοέμβριος 1993

Βιβλιογραφικές αναφορές

Βαρίκα, Ε. (1985) *Η εξέγερση των Κυριών*, Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος

Boys, J. (1984) «Is there a feminist

analysis of architecture?», *Built Environment*, 10:1

Collin, F. (n.d.) *Pluralite Difference Identite*, mimeo

Friedan, B. (1963) *The Feminine Mystique*, New York: Dell Publishing

Grosz, E. (1987) «Feminist Theory and the Challenge to Knowledges», *Women's Studies International Forum*, 10

Grosz, E. (1992) «Bodies - Cities», in B. Colomina (ed) *Sexuality and Space*, New York: Princeton Architectural Press

Harding, S. (1986) *The Science Question in Feminism*, Milton Keynes: The Open University Press

Hayden, D. (1980α) «What a non-sexist city be like? Speculations on housing, urban design and human work», *Signs*, 5:3

Hayden, D. (1980β) *The Grand Domestic Revolution*, Cambridge Mass.: The MIT Press

Hayden, D. (1984) *Redesigning the American Dream. The Future of Housing, Work and Family Life*, New York: W.W. Norton

Little, J. et al (eds) (1988) *Women in cities. Gender and the Urban Environment*, London: Macmillan Education

Μισίου, Α. (1993) «Γυναίκες Σπουδές και Κλασική Αρχαιότητα», ανακοίνωση στην Ευρωπαϊκή Συνάντηση *Οι Γυναίκες Σπουδές στην Ελλάδα και η Ευρωπαϊκή Εμπειρία*, Θεσσαλονίκη 4-6 Νοεμβρίου

Vaiou, D. (1992) «Gender divisions in urban space: beyond the rigidity of dualist classifications», *Antipode*, 24:4

Whitelegg, E. et al (eds) (1986) *The Changing Experience of Women*, Oxford: Basil Blackwell in association with the Open University

Wilson, E. (1991) *The Sphinx in the City*, London: Virago Press.